

L'omnipotència en la intervenció psicosocial

Luis Manuel Estalayo Martín¹

Resum

Es defensa la necessitat que els professionals de la intervenció psicosocial tinguin presents els afectes que generen els seus usuaris i els condicionants institucionals i personals en cada intervenció, per fer una praxi que inclogui permanentment l'anàlisi de dos aspectes, prevenint l'angoixa i el malestar professional.

Paraules clau: Intervenció psicosocial, angoixa, defensa, omnipotència.

Per citar l'article: ESTALAYO MARTIN, Luis Manuel. L'omnipotència en la intervenció psicosocial. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, desembre 2013, nº 200, pàgines 78-83. ISSN 0212-7210.

Abstract

It is argued that professionals of psychosocial intervention need to be aware of the emotional impact that users have on them, as well as the institutional and personal conditionings in each intervention in order to perform a praxis that permanently includes the analysis of both aspects to prevent anguish and professional discomfort.

Key words: Psychosocial intervention, anguish, defense, omnipotence.

¹ Doctor en Psicologia, psicòleg clínic. lmestalayo@hotmail.com

Introducció

Els professionals de la intervenció psicosocial (treballadors socials, educadors o psicòlegs) s'enfronten quotidianament als símptomes socials, atenent una subclasse exclosa, de vegades durant generacions, dels suposats beneficis de les societats democràticoliberal. Són les “excepcions” del dia (el sense sostre, l'habitant del gueto, el desocupat permanent, etc.) com a símptoma del sistema universal del tardocapitalisme, per utilitzar termes de Slaavoj Zizek (2011).

El contacte directe i quotidià amb aquest “síntoma social” necessàriament mobilitza els afectes del professional i crea una urgència a donar solucions eficaces a les demandes. Però això no és fàcil (ni moltes vegades possible) perquè les demandes dels usuaris no són les úniques que pressionen el professional ni es produeixen aïllades en un món ideal on cada professional disposés de tots els recursos necessaris. Ben al contrari, les demandes es produeixen en un context sociopolític específic que condiciona enormement les possibles intervencions. Cada vegada hi ha menys recursos que pugui gestionar amb eficàcia el professional sense que això minvi l'eficàcia esperable de la seva intervenció.

Com si el professional pogués fer una praxi igualment eficaç en qualsevol context i si, en no fer-ho, el fracàs depengués únicament d'ell. És com si les condicions de treball, els altres professionals i institucions de la xarxa i fins i tot la pròpia identitat professional s'anessin desdibuixant, creant cada vegada més unes condicions laborals properes a la impotència però es requerís del professional una resposta sem-

pre adequada, eficaç, i més ràpida. És a dir una resposta omnipotent davant la impotència.

En efecte, el paper assignat al professional apunta en nombroses ocasions a l'omnipotència, i el risc és assumir i intentar actuar-ho, perquè l'única sortida possible a aquest intent seria la insatisfacció inherent a la impossibilitat estructural de donar les respostes que es demanen. No obstant això, no és difícil intentar assumir aquest rol quan s'escolten relats de tant sofriment que commouen enormement i mobilitzen cap a la seva resolució.

Davant del sofriment humà és possible imaginar ideals de perfecció, somiar amb paradisos perduts per conquerir, però si un no té el poder atribuït a Déu, aquests ideals poden ser mortífers perquè excedeixen en molt les capacitats de qualsevol ésser humà. I és per això que assumir conscientment o inconscientment aquesta omnipotència assignada pot ser un element de vital importància en la salut del professional. Per això plantejo la importància de reflexionar sobre aquest mecanisme amb la finalitat d'evitar en la mesura que sigui possible les conseqüències negatives que pot implicar assumir-lo.

Què és l'omnipotència?

L'omnipotència és un mecanisme de defensa arcaic que consisteix en la creença que és possible un control totpoderós sobre l'objecte. El sistema bàsic de funcionament propi de l'omnipotència és característic del nadó, però també apareix en la mania, la psicosi i en el trastorn límit de la personalitat, per destacar només algun dels funcionaments psíquics on amb

més claredat es detecta aquest mecanisme. No obstant això, no es tracta d'un mecanisme exclusiu d'un funcionament psíquic patològic, sinó que pot donar-se ocasionalment en qualsevol subjecte.

Freud la defineix a *Tòtem i tabú* (1913) com una tècnica de la manera de pensament animista, on s'atribueix eficàcia al que es pensa i es representa afectivament, sense preocupar-se per saber si el que es pensa i representa està d'acord amb la realitat exterior. És com si el pensament tingués atribucions màgiques i pogués modificar la realitat sense tenir-ne en compte els condicionants.

Anna Freud (1982) descriu diferents motius que poden desencadenar el procés defensiu: l'angoixa davant el superjò, l'angoixa objectiva, l'angoixa davant la força de l'instint i la necessitat del jo de mantenir la seva síntesi. En la seva anàlisi vincula la negació infantil d'una realitat dolorosa i la transformació en el seu oposat com un mecanisme defensiu clàssic. És a dir, si la defensa s'activa és per contrarestar una realitat dolorosa, per intentar negar o compensar-la. En el cas específic de l'"omnipotència", es tractaria de negar la impossibilitat estructural de modificar la realitat a voluntat, creant un conjunt de fantasies que atribuirien al seu portador capacitats "màgiques" per solucionar qualsevol conflicte.

Hugo Bleichmar (1997) situa l'omnipotència al costat de la megalomania com a fantasia defensiva i compensatòria per intentar sortir d'estats emocionals d'angoixa narcisista (sentiment d'inferioritat, d'insatisfacció amb si mateix o de buit, desvitalització o impotència). És a dir que davant d'una situació que generi angoixa perquè

confronti el subjecte a les seves dificultats per afrontar-la i solucionar-la, pot activar el mecanisme defensiu de negar aquesta limitació, aquesta realitat dolorosa, amb la creació de representacions oposades d'un poder il·limitat.

Altres autors vinculen l'omnipotència directament amb processos institucionals. Per exemple A. Bauleo (1977) la relaciona amb la negació de situacions de tensió i pànic, sent la seva única contrapartida saludable l'elecció i acceptació de la pèrdua. És a dir, davant de situacions angoixants i de difícil solució, es tractaria d'acceptar les limitacions professionals per resoldre-les, sense que això impliqui en cap sentit inhibir-se de realitzar la millor praxi possible.

També J. Bleger emfatitza la necessitat d'analitzar les "fantasies messiàniques" que poden produir-se en el treball institucional i la seva incidència tant sobre el professional com sobre la tasca: "Com en tota institució, les tensions que promou la tasca afectaran les relacions personals i professionals entre els integrants de l'equip, i les mateixes al seu torn repercutiran indefectiblement sobre la tasca mateixa (...) el conflicte de la institució es reproduïx fàcilment dins de l'equip mateix, que actua necessàriament com a absorbent de tensions (...) Totes les fantasies màgiques i messiàniques de l'equip han de ser acuradament analitzades i resoltes, per aconseguir un treball eficient, ètica i científicament correcte o rigorós." (J. Bleger, 1984).

Més recentment, Manuela Utrilla (1998) analitza diferents situacions paradoxals que poden incloure el professional, i relaciona l'omnipotència amb una solució fallida, mentre que al professional se'l remunera perquè exerceixi aquesta omnipotència en-

cara que se l'ubiqui en una situació d'impotència perquè, òbviament, mai no podrà “fer-ho tot”.

Per a Manuela Utrilla l'omnipotència és també producte del desig de dominació del professional sobre els usuaris, que pot presentar-se sota els intents de controlar els altres, ordenant-los el que han de fer, decidint sobre les seves vides o imaginant que se'ls pot influir de manera il·limitada.

Així doncs, l'omnipotència és un mecanisme de defensa que pot sorgir en tots els professionals que ens dediquem a la intervenció psicosocial, com a intent de pal·liar el dolor que ens suposa l'escolta quotidiana de tant patiment i la impossibilitat de sufocar amb la celeritat i eficàcia que desitjaríem.

Cap a una intervenció eficaç

Parlar d'una “intervenció eficaç” al·ludeix tant, a la vegada i de manera indissoluble, a una pràctica adequada per solucionar les dificultats de l'usuari, com a una intervenció saludable per al professional.

Qualsevol professional de la intervenció psicosocial estarà d'acord en la conveniència de no encarnar la imatge del gran Redemptor. Qualsevol sap que no és fàcil multiplicar pans ni peixos. Però assumir, o no, una identitat no és només un tema de consciència i voluntat, no és un mer coneixement cognitiu. Ben al contrari, és un tema que sorgirà i ressorgirà repetidament per més que es pensi i analitzi, i per això convé repensar-ho en cada cas, en cada intervenció professional, amb l'objectiu de ser conscient de la seva incidència i efectes.

No ser conscients d'aquest mecanisme o ignorar-ne la importància, implica el risc

d'actuar-ho, repetint pràctiques desgastants i ineficaces. Aquesta repetició “del mateix” per un desig que es desconeix o es vol negar, recorda òbviament Sísif.

Efectivament, Sísif, el més astut dels mortals i el menys escrupolós, va rebre la còlera de Zeus i va ser condemnat a empenyer eternament una roca enorme fins a dalt d'un pendent. Tot just la roca arribava al cim, tornava a caure, impel·lida pel seu propi pes, i Sísif havia de tornar a començar.

Per això, si pretenem no repetir sempre els mateixos camins que condueixen a la insatisfacció i a l'angoixa, convé “despertar”, encara que de vegades assumir limitacions no sigui fàcil:

*“Tras el vivir y el soñar,
está lo que más importa:
Despertar.”*

(Antonio Machado)

El despertar professional, el camí cap a la seva capacitat resilient, parteix d'assumir que les característiques essencials en qualsevol intervenció se situen sempre i necessàriament entre el pensament animista/màgic (que inclou la improvisació omnipotent i messiànica) i l'elaboració.

L'elaboració implicaria fer un estudi situacional (M. Utrilla) de cada demanda, en què caldria aclarir les finalitats, els mitjans i les condicions del treball. Es tractaria d'analitzar en cada cas tant la demanda com les circumstàncies específiques que determinen les nostres condicions laborals i condicionen els possibles enquadraments a fer.

Des del meu punt de vista, mantenir l'**elaboració** com a objectiu professional es relaciona amb l'orientació cap a la “re-

lació” en el treball social de la qual va parlar F. Dubet (2006). Com se sap, aquest autor destaca tres orientacions generals dins del treball social: control, contracte i relació. La dimensió de control implica la idea de salvar les persones malgrat elles mateixes, atès que la urgència d'algunes situacions obliga a intervenir de manera autoritària. Seria un conegut accent policial en el treball social. Del costat del contracte sorgeix una paradoxa, ja que alguns usuaris no són capaços de controlar-se a si mateixos ni tenen recursos autònoms, o en tenen molt pocs, de manera que el contracte pot ser una ficció, i fins i tot una enganyifa. L'usuari passaria a ser un utilitarista cínic, obligat a entrar en el joc sense poder defugir la humiliació d'un contracte que en realitat no és un contracte.

Per això la dimensió de la **relació** és percebuda com allò prioritari de l'ofici, la seva dimensió més “autèntica” i aquella des d'on es poden obtenir resultats millors i més gratificants.

Al meu entendre la relació serà prioritària en tota intervenció sempre que s'atingui a regles i enquadraments no psicopàtics ni perversos. És a dir, sempre que parteixi d'una elaboració prèvia del professional que assumeixi les seves possibilitats reals d'intervenció i les seves limitacions, i pugui transmetre a l'usuari un enquadrament coherent, compartit i possible.

La relació professional no ha de ser un exercici de poder (poder per dominar), on es neguin els afectes o es reforcin senti-

ments confessionals. Perquè en aquest cas l'única conseqüència possible seria el mal-estar del professional, que se sentiria robotitzat i inoperant, inclòs en institucions apagades i sense vida.

L'alternativa és crear espais de reflexió permanent dins dels equips d'intervenció, on poder pensar i analitzar les demandes dels usuaris i vincular-les als recursos i possibilitats reals d'intervenció que puguin oferir-se. Es tracta de poder analitzar tant la situació dels demandants com la dels professionals en cada institució, amb la finalitat d'estudiar les possibilitats reals d'intervenció en cada cas, sense dissenyar intervencions ideals i, per tant, inabastables.

Per evitar les conseqüències negatives que poden implicar per al professional assumir rols omnipotents, és imprescindible limitar l'usuari, no acceptant sense més la seva demanda massiva sense reflexió, ni de bon tros la seva violència, sigui quina sigui. Tampoc s'ha d'admetre la demanda omnipotent d'altres professionals, és necessari prioritzar un treball de coordinació en xarxa que ajudi a clarificar i precisar els rols esperables de cada professional i institució.

Però per a això, per poder limitar “l'altre”, per poder enunciar un enquadrament de treball que assumeixi certes limitacions alhora que expressi els objectius possibles a aconseguir, el professional haurà de saber limitar internament, no assumint el rol assignat de “mare omnipotent” o de “salvador”, ni deixar-se arrossegar per la pena o l'angoixa.

Bibliografía

- BAULEO, A. *Contrainstitución y grupos*. Madrid: Fundamentos, 1977. ISBN: 978-8424502263.
- BLEGER, J. *Psicohigiene y psicología institucional*. Buenos Aires: Paidós, 1984. ISBN: 978-9501251043.
- BLEICHMAR, H. *Avances en psicoterapia psicoanalítica*. Barcelona: Paidós, 1997. ISBN: 978-8449303944.
- DUBET, F. *El declive de la institución. Profesiones, sujetos e individuos en la modernidad*. Barcelona: Gedisa, 2006. ISBN: 978-8497840873.
- FREUD, A. *El yo y los mecanismos de defensa*. Barcelona: Paidós, 1982. ISBN: 978-75090245
- FREUD, S. *Tótem y tabú*. OC, vol. XIII. Buenos Aires: Amorrortu, 1913. ISBN: 978-9505185894.
- GRIMAL, P. *Diccionario de mitología griega y romana*. Barcelona: Paidós, 1991. ISBN: 978-8443322112.
- MACHADO, A. *Proverbios y cantares*. Madrid: Ed. Diario El País, 2003. ISBN: 978-8496677203.
- UTRILLA, M. *¿Son posibles las terapias en las instituciones?* Madrid: Biblioteca Nueva, 1998. ISBN: 978-8470305375.
- ZIZEK, S. *El acoso de las fantasías*. Madrid: Akal, 2011. ISBN: 978-8432314001.